

1. *Державний архів Херсонської області.* – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 1.
2. *Державний архів Херсонської області.* – Ф. Р. – 4077. – Оп. 1. – Спр. 11.
3. *Манекин Р.* Контент-анализ как метод исторического исследования / Р. В. Манекин // Клио. Междунар. ежекварт. научн.-ист. журнал Донецкого отд. Советской Ассоциации Молодых Историков и Агентства «Информсервис». – 1991. – № 2. – С. 30-36.
4. *Отдел рукописей Российской национальной библиотеки.* – Ф. 354. – Ед. хр. 47.
5. *Периодическая печать и цензура Российской империи в 1865–1905 годы. Система административных взысканий.* – Спб., Нестор-История, 2011.
6. *Приборович А.* Контент-анализ – форма исторического исследования / А. А. Приборович // Роль личности в истории: реальность и проблемы изучения: науч. сб. (по материалам 1-й Международной научно-практической Интернет-конференции) / редкол. В. Н. Сидорцов (отв. ред.). – Минск: БГУ, 2011. – С. 153-159.
7. *Ревенок Н.* Прогрессивный земский деятель (к 125-летию со дня рождения Г. Л. Скадовского) / Н. Д. Ревенок // Советское здравоохранение. – 1972. – № 1. – С. 64-66.
8. *Российский государственный исторический архив.* – Ф. 733. – Оп. 123. – Спр. 2.
9. *Российский государственный исторический архив.* – Ф. 1284. – Оп. 185. – Спр. 2.
10. *Российский государственный исторический архив.* – Ф. 1349. – Оп. 2. – Спр. 213.
11. *Херсонские губернские ведомости, 30.05.1905.*
12. *Херсонский музей древностей. Сборник газетных статей и заметок. 1871-1928 гг. / Сост., подгот. текста, предисл., прим. В. А. Черникова.* – Херсон, Наддніпряночка, 2012.
13. *Юг.* Научно-литературная, политическая, сельско-хозяйственная и коммерческая газета.

Проблеми жіночої гімназійної освіти на сторінках «Журнала Министерства народного просвещения»

Щебликіна Анастасія Олександрівна

Щебликіна Анастасія. Проблеми жіночої гімназійної освіти на сторінках «Журнала Министерства народного просвещения». На основі матеріалів «Журнала Министерства народного просвещения» з 1856 по 1917 рр. досліджується офіційна позиція на так зване «жіноче питання». Зазначається, що ця ідейна позиція впливала на напрямки реформування освіти, наукові розробки, кут зору під яким висвітлювалась діяльність різноманітних наукових та навчальних установ. Досліджується ставлення проурядових публіцистів до питань про становище жінки в суспільстві, особливості її виховання та права на освіту в Російській імперії.

Ключові слова: «Журнал Министерства народного просвещения», урядові розпорядження, жіноча освіта, педагогічна підготовка.

Щебликіна Анастасія. Проблемы женского гимназического образования на страницах «Журнала Министерства народного просвещения». На основе материалов «Журнала Министерства народного просвещения» с 1856 по 1917 гг. исследуется официальная позиция на так называемый «женский вопрос». Указывается, что эта идейная позиция влияла на направления реформирования образования, научные разработки, угол зрения при котором освещалась деятельность разнообразных научных и образовательных учреждений. Изучается отношение проправительственных публицистов к вопросу положения женщины в обществе, особенностей ее воспитания и права на образование в Российской империи.

Ключевые слова: «Журнал Министерства народного просвещения», правительственные распоряжения, женское образование, педагогическая подготовка.

Shcheblykina Anastasiia. The problems of women's gymnasium education on the pages of «The Journal of Ministry of Public Education». The official position of «the woman question» is investigated on the materials of «The Journal of Public Education» from 1856 to 1917. It's specified on this ideological position influenced on directions of reformation of education, the scientific developments, the point of view that informed about the work of various scientific and educational establishments. The view of progovernment publicists are used for the investigation of the position of woman in society, the features of her education and the rights to education in the Russian Empire.

Key words: «The Journal of Ministry of Public Education», women's education, the government's decrees, the pedagogical train.

На початку XIX ст. одним із головних напрямів внутрішньої політики Російської імперії стало формування та розвиток системи освіти. У зв'язку з цим у 1802 р. був створений центральний державний орган для керівництва установ освіти та науки – Міністерство народної освіти. Фактично з перших років існування цього міністерства його діяльність висвітлювалась на сторінках власних періодичних видань. У цей час політика уряду була спрямована на підтримку офіційних періодичних видань, які фінансувалися державою. Одним з нових урядових видань став «Журнал Министерства народного просвещения», створений у 1834 р. за ініціативи міністра народної освіти графа С. С. Уварова.

Інтерес до вивчення педагогічної журналістики з'явився наприкінці XIX – на початку XX ст. [5]. У цей час «Журнал Министерства народного просвещения» розглядався в якості першого офіційного спеціалізованого педагогічного журналу, були проаналізовані окремі статті та рубрики журналу, приділялася увага редактору 1860-х рр. К. Д. Ушинському [27, с. 115-116]. Радянська історіографія характеризувала журнал як провідника офіційної консервативної політики царської влади в області освіти та науки, яка протиставлялася спробам реформування шкільної системи [4; 7; 9; 19]. На сучасному етапі зустрічаються статті, присвячені історії журналу, аналізу його структури та проблематики [29]. Крім того, часопис вивчається як джерело з розвитку шкільної приватної освіти [25], початкової освіти за кордоном [17], розвитку законодавчої бази та історії окремих навчальних округів Російської імперії [10]. Однак особливості висвітлення журналом проблем жіночого виховання та освіти не стали об'єктом спеціального наукового дослідження. Саме тому вельми своєчасним є вивчення «Журнала Министерства народного просвещения» як джерела з проблеми жіночої гімназійної освіти в Російській імперії.

Виходив журнал кожного місяця протягом 1834 – 1917 рр., чотири його книжки складали повне річне видання. Спочатку журнал складався з шести відділів: «Дії уряду», «Словесність і науки», «Вісті щодо вчених та навчальних закладів в Росії», «Історія громадянської освіти», «Вісті щодо іноземних вчених та навчальних закладів» [16]. З 1844 р. огляд книг та російської періодици (газет та журналів) став постійним відділом у журналі, розширивши їхню кількість до семи.

З липня 1860 р. структура журналу зазнала кардинальних змін, що було пов'язано з появою нового редактора – К. Д. Ушинського. Тепер журнал складався з чотирьох відділів: «Педагогіка і дидактика», «Допоміжні

науки», «Критика і бібліографія», «Новини та суміш» [15]. Накази царя та міністерські розпорядження почали виходити окремо, сформувавши «Офіційну частину», всі інші статті увійшли до «Неофіційної частини», що дозволяло підписатися на одну з частин.

Із залишенням К. Д. Ушинським посади головного редактора, ці два відділи знову почали виходити однією книгою, однак структура журналу була збережена. В 1867 р. структура журналу знову була змінена, зокрема, були утворені три відділи: «Педагогіка і наук», «Критики та бібліографії наукових та навчальних творів», «Сучасний літопис навчально-виховної справи в Росії та закордоном». З вересня 1873 р. у журналі з'явився відділ класичної філології [14]. З квітня 1905 р. в журналі був створений ще один відділ – «Відділ з народної освіти» [18].

«Журнал Министерства народного освіти» знайомить нас з позицією уряду щодо жіночої освіти в Російській імперії, яка, передусім, втілювалася в офіційні постанови та розпорядження, як імператора, так і міністра народної освіти. Перші згадки про жіночі училища з'являються на сторінках видання у 1856 р. у звіті міністра народної освіти. Так, міністр А. С. Норов окреслив проблему відсутності навчальних закладів для жінок середнього стану і виступив з пропозицією про відкриття жіночих училищ у губернських та повітових містах, яка була схвалена імператором. Проблема фінансування жіночих училищ була покладена на дворян та міські товариства [8, с. 8-10].

У 1858 р. було опубліковано «Положення про жіночі училища Министерства народного освіти», за яким в Російській імперії вперше засновувались відкриті навчальні заклади для жінок – училища першого та другого розряду в залежності від обсягу навчальних предметів [23]. Була чітко визначена мета жіночих училищ: «надати ученицям ту релігійну, етичну і розумову освіту, яку необхідно вимагати від кожної жінки, зокрема від майбутньої матері сімейства» [23, с. 8]. Подальшим кроком до законодавчого становлення системи жіночих училищ стало «Положення про жіночі училища відомства народної освіти» 1860 р. У цілому цей документ повторював «Положення» 1858 р., але до нього були додані пункти, які стосувалися діяльності педагогічної та попечительської рад, їхніх прав та обов'язків, господарчої діяльності училища, прав викладачів навчального закладу [24].

Простежити процес відкриття жіночих училищ в Російській імперії надає змогу інформація, яка постійно розміщувалась у журналі протягом 1858 – 1860-х рр. у рубриці «Вісті та суміш», під назвою «Вісті щодо недільних шкіл, жіночих училищ та ін.» Ця інформація мала характер невеликих за обсягом заміток щодо часу заснування училищ, матеріальних внесків різних станів (дворян, міщан, купців), розміру загального капіталу училища, кількості учениць, їхнього соціального та релігійного складу, плати за навчання, статистики переходу учениць в інші класи, навчальних предметів, внутрішнього розпорядку [28].

24 травня 1870 р. імператором Олександром II був затверджений проект «Положення про жіночі гімназії й прогімназії Міністерства народної освіти», який відразу був обнародований у журналі. Відповідно до цього положення жіночі гімназії перебували під керівництвом імператора. Відкривалися вони з дозволу попечителів навчальних округів у містах, де була можливість утримувати їх за рахунок суспільних коштів або ж приватних пожертвувань. У жіночих гімназіях, що утримувалися винятково на кошти місцевих товариств із незначним грошовим капіталом від держави, не було казенних вихованок, а існували тільки учениці, які платили за своє навчання.

Жіночі гімназії й прогімназії були відкритими навчальними закладами, призначеними для учениць всіх станів і віросповідань. Жіночі гімназії склалися з 7 класів з річним для кожного класу курсом. Однак при гімназії міг бути заснований і 8-й додатковий клас, також з річним або дворічним курсом навчання. Він був призначений для тих, хто готувався до подальшої педагогічної діяльності. Прогімназії склалися з 3-х класів, 1 рік становив курс кожного класу [22].

Серед урядових розпоряджень окремо можна виділити постанови щодо надання стипендій в жіночих училищах та гімназіях [21]. Завдяки ним вдалося з'ясувати процес організації матеріальних пожертв на користь навчального закладу. Так, пожертви на капітал училища надавалися у вигляді певної суми, яка зберігалася в банку або в іншій кредитній установі. Стипендії засновувалися з процентів, які надходили з суми капіталу училища. Зазвичай, стипендії мали іменний характер, тобто носили ім'я особи, які здійснила грошову пожертву. Стипендія надавалась найбільшій учениці і йшла на оплату їхнього навчання та придбання навчальних посібників. Учениці-стипендіатки обиралися з тих, хто відрізнявся найкращими успіхами в навчанні та поведінці. Відомий той факт, що жіночі гімназії не тільки отримували пожертвування, в окремих випадках і самі гімназії жертвували кошти на якусь важливу справу: так, згідно з розпорядженням попечителя Харківського учбового округу від 11 липня 1900 р. гімназія Є. Н. Драшківської збирала пожертвування на будівництво музею імені генералісімуса Суворова [6].

Відповідними наказами міністерства також відображена система нагород, яка була встановлена у жіночих училищах. Зокрема, учениці, які з успіхом закінчували навчання, нагороджувалися золотими та срібними медалями, кількість яких була строго регламентована: золоті медалі присуджувалися не більше ніж двом ученицям, а срібні – трьом у кожному училищі [13].

Найбільша кількість аналітичних статей в «Журналі Міністерства народного просвещения» стосувалися педагогічної підготовки вчительок при жіночих училищах та гімназіях. Наприкінці 1860-х рр. була надрукована стаття «Питання про положення приватних навчальних закладів», автор якої наполягав, що навчання у старших класах жіночих

училищ слід довірити вчителям-чоловікам, які закінчили університетський курс, а в молодших класах – жінкам, які отримали звання домашньої наставниці та вчительки [3, с. 51]. Було з'ясовано, що правом надання ученицям звання домашньої наставниці та вчительки користувалися тільки випускниці інститутів, а для вихованок жіночих училищ першого розряду це право було відсутнє [20, с. 145]. У статті «Щодо питання про домашнє виховання» автором було запропоновано ввести при інститутах та гімназіях спеціальні педагогічні курси для підготовки жінок на звання домашніх наставниць [20, с. 147]. Ця ідея знайшла своє відображення в «Положенні про жіночі гімназії та прогімназії Міністерства народної освіти» 1870 р., за яким при жіночих гімназіях був заснований спеціальний курс (восьмий клас) для осіб, які бажали одержати звання домашніх наставниць і вчительок [22, с. 1626].

Тим не менш, тема підготовки жінок до педагогічної діяльності не втратила своєї актуальності й надалі. Зокрема, організації педагогічних класів при жіночих гімназіях Міністерства народної освіти присвячена стаття С. Міропольського [11]. Автор на прикладі Воронежської Маріїнської жіночої гімназії знайомить читачів з теоретичними та практичними заняттями у 8-му класі: окрім теоретичних занять з педагогіки, дидактики, російської мови, математики, історії, географії, французької та німецької мов, учениці відвідували заняття гімназичних викладачів, склали конспекти уроків, займалися з ученицями молодших класів, вели щоденники щодо навчання зі своїми підлеглими, проводили власні пробні уроки [11, с. 3-6]. С. Міропольський наводить уривки творів учениць з педагогіки та дидактики, історії, щоденники занять гімназисток з молодшими класами. Він наголошував на якості письмових робіт учениць, їхньому відповідальному ставленні до практичних занять. Автор приходить до висновку, що підготовка учениць до педагогічної діяльності в жіночих гімназіях проходить на високому рівні.

На початку ХХ ст. запанував зовсім інший погляд на педагогічну підготовку випускниць гімназій. Наприклад, А. І. Анастасієв, користуючись статистичними даними, констатував той факт, що більшість учениць жіночих гімназій по закінченню навчального закладу ставали вчительками початкових училищ у селах [1, с. 119]. На думку А. І. Анастасієва, випускниці гімназій мали певні проблеми з проведенням занять через незадовільний стан практичного та теоретичного викладання дидактики в жіночих навчальних закладах. Керуючись відгуками керівників початкових училищ, автор виділив головний недолік гімназисток-вчительок – відсутність уявлень про найголовніші правила навчання, засобів привертання уваги та інтересу аудиторії. На його думку, підготовка гімназисток з педагогіки мала виключно теоретичний, «книжковий» характер. Ще одним суттєвим недоліком педагогічної підготовки в гімназії автор вважав те, що учениці 8-го класу проводили

практичні пробні уроки в підготовчому та нижчих класах гімназії, у той час коли курс початкового училища був набагато простішим (у підготовчий клас гімназії приймали зі знаннями, відповідними курсу початкового училища) [1, с. 119-122].

Вказавши на недоліки педагогічної підготовки в жіночих гімназіях, А. І. Анастасієв у наступній статті запропонував деякі заходи щодо вирішення цієї проблеми [2]. Автор вважав, що у сьомому класі гімназії необхідно викладати історію виховання в біографічних нарисах найвидатніших педагогів, а також педагогічну психологію, а у восьмому – загальну дидактику [2, с. 86]. За ідеєю автора, при кожній гімназії слід було влаштувати однокласну початкову школу, при якій вихованки 8-го класу проходили б практичну підготовку. Крім того, серед обов'язкових вимог до гімназисток мало бути їхнє ознайомлення з міністерськими програмами для початкових училищ, відомостями щодо особи вчителя, його розумових та етичних властивостей, класної дисципліни, нагород та покарань, відвідування уроків своїх керівників, запису планів уроків [2, с. 89]. За проектом А. І. Анастасієва, гімназистка мала отримувати звання домашньої наставниці лише в тому випадку, якщо вона із задовільними результатами проводила пробні уроки та практичні заняття [2, с. 91].

На початку ХХ ст. як у Європі, так і в Росії постало питання щодо отримання жінками вищої освіти [25], активно обговорювався необхідний для вступу до університетів рівень знань. У зв'язку з цим з'явилася необхідність реформування середньої жіночої освіти. Яскравим прикладом пошуку шляхів вдосконалення середніх навчальних закладів стала стаття О. Ф. Музиченко, в якій автор відобразив історію розвитку середньої жіночої освіти в Німеччині та пропозиції щодо її реформування [12]. Так, він зазначав, що з другої половини ХІХ ст. в Німеччині існувало три типи середніх навчальних закладів для жінок: школа з 9 – 10 річним курсом навчання та двома новими мовами для дівчат до 15 – 16 років; школа з 9-річним курсом та з однією новою мовою; школа з курсом чоловічої класичної гімназії. Автор відмічав, що перший тип жіночої школи в Німеччині відповідав жіночим гімназіям в Росії, але без додаткового педагогічного класу [12, с. 137]. Більша частина статті була присвячена обговоренню питання про вільний доступ дівчат до чоловічих навчальних закладів, тобто проблеми спільного навчання. Автор підкреслив, що в деяких районах Німеччині дівчата користувалися цим правом [12, с. 154]. Для досконалого вивчення цієї проблеми О. Ф. Музиченко звертався також до досвіду інших країн Європи та США, де практикувалося спільне навчання, аналізував діяльність різноманітних навчальних конгресів та організацій [12, с. 155-157; 162-191]. Він дійшов висновку, що в Росії необхідно реформувати систему жіночих гімназій. Автор зазначає, що на той час перед жіночими гімназіями були поставлені три цілі: дати спеціальну підготовку майбутній вчительці, приготувати до вступу до

вищих навчальних закладів, надати необхідні знання для майбутньої матері та господині дому. Однак, з цими цілями жіночі гімназії не можуть в повному обсязі якісно впоратися, тому автор підтримує ідею створення спеціальних педагогічних закладів для вчительок [12, с. 188-189].

«Журнал Министерства народного просвещения» здебільшого фіксував законодавчі перетворення в галузі жіночої освіти та надавав відомості щодо створення та розвитку мережі жіночих навчальних закладів, таким чином, представляв офіційну позицію уряду стосовно проблем жіночого виховання, організації та діяльності жіночих середніх навчальних закладів Російської імперії. До певної міри ми можемо стверджувати, що журнал став рупором так званої «освіченої бюрократії», яка з одного боку прагнула зберегти «статус-кво», а з іншого – розробляла шляхи модернізації суспільства, в тому числі головна увага приділялася «жіночому питанню», ставлення до якого можна визнати певним маркером змін в урядовій політиці. Втім, ця позиція не залишалася незмінною. Сьогодні зрозуміло, що консерватизм не виключає модернізацію. Відповідно, на сторінках журналу активно дискутувалися питання щодо якості педагогічної підготовки випускниць жіночих гімназій, висловлювалися різні погляди на шляхи її покращення та пропозиції щодо внесення змін до навчальних програм, обговорювався закордонний досвід.

Література

1. Анастасієв, А. Народные учительницы (улучшение условий их жизни и образовательной подготовки) / А. Анастасієв // Журнал Министерства народного просвещения. – октябрь 1905. – Ч. 361. – С. 113-134.
2. Анастасієв, А. Об улучшении условий педагогической подготовки оканчивающих курс обучения в женских гимназиях Министерства народного просвещения / А. Анастасієв // Журнал Министерства народного просвещения. – сентябрь 1907. – Ч. 11. – С. 85-92.
3. Вопрос о положении наших частных учебных заведений // Журнал Министерства народного просвещения. – январь 1867. – Ч. 133. – С. 25-64.
4. Готалов-Готлиб, А. Г. Русская педагогическая журналистика I половины XIX века и К. Д. Ушинский / А. Г. Готалов-Готлиб // Советская педагогика. – 1941. – № 3. – С. 79-90.
5. Дебольский, Н. Г. Обзор русской педагогической журналистики / Н. Г. Дебольский // Народная школа. – 1884. – № 6. – С. 56-65.

6. *Державний архів Харківської області.* – Ф. 920. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 11.
7. *Доватор, Р. Л.* Педагогическая журналистика в годы первой революции в России / Р. Л. Доватор // Советская педагогика. – 1985. – № 4. – С. 102-106.
8. *Извлечение из отчета Министерства народного просвещения за 1856 г.* // Журнал Министерства народного просвещения. – июль 1857. – Ч. 95. – С. 3-138.
9. *Иоанисиани, В.* Дореволюционные педагогические журналы / В. Иоанисиани // На путях к новой школе. – 1927. – № 10. – С. 98-102.
10. *Кільова, Г.* Засадничі принципи існування Київського навчального округу в період 1833-1834 рр. Укази імператора та накази міністра народної освіти (за матеріалами «Журнала министерства народного просвещения») [Електронний ресурс] / Г. Кільова. – Режим доступу: <http://journal.kdpu.edu.ua/pedag/article/view/904/818>. Доступ – 13. 06. 2014 р.
11. *Миропольский, С.* Практическая организация педагогических классов при женских гимназиях Министерства народного просвещения / С. Миропольский // Журнал Министерства народного просвещения. – январь 1879. – Ч. 201. – С. 1-33.
12. *Музыченко, А.* Реформа среднего женского образования и его история в Германии / А. Музыченко // Журнал Министерства народного просвещения. – август 1909. – Ч. 22. – С. 133-191.
13. *О награждении* отличнейших из учениц женских училищ первого разряда ведомства министерства народного просвещения, с успехом окончивших полный общий курс учения в сих училищах, золотыми и серебряными медалями // Журнал Министерства народного просвещения. – январь 1870. – Ч. 147. – С. 81-82.
14. *Об издании* отдела классической филологии в виде приложения к Журналу Министерства народного просвещения // Журнал Министерства народного просвещения. – сентябрь 1873. – Ч. 169. – С. 1-9.
15. *Оглавление* // Журнал Министерства народного просвещения. – июль 1860. – Ч. 107. – С. 1.
16. *Оглавление* первой части Журнала Министерства народного просвещения // Журнал Министерства народного просвещения. – 1834. – Ч. 1. – С. 487-499.

17. *Орлова, Н. Е.* Российский «Журнал Министерства народного просвещения» в 30-60-х гг. XIX в.: интерес к проблемам становления государственной системы начального образования в Англии / Н. Е. Орлова // Российские и славянские исследования: Сб. науч. статей. Вып. 1. – Мн.: БГУ, 2004. – С. 100-104.
18. *Отдел по народному образованию* // Журнал Министерства народного просвещения. – апрель 1905. – Ч. 352. – С. 1-68.
19. *Петрова, В.* Журнал Министерства народного просвещения / В. Петрова // На путях к новой школе. – 1927. – № 10. – С. 94-98.
20. *По вопросу* о домашнем обучении // Журнал Министерства народного просвещения. – февраль 1867. – Ч. 133. – С. 117-159.
21. *Положение* о двух стипендиях в Архангельском Мариинском женском училище первого разряда // Журнал Министерства народного просвещения. – март 1871. – Ч. 154. – С. 106-107.
22. *Положение* о женских гимназиях и прогимназиях министерства Народного Просвещения // Сборник постановлений по министерству народного просвещения. – Спб., 1871. – С. 1620-1629.
23. *Положение* о женских училищах ведомства Министерства народного просвещения // Журнал Министерства народного просвещения. – июль 1858. – Ч. 99. – С. 7-11.
24. *Положение* о женских училищах ведомства Министерства народного просвещения // Журнал Министерства народного просвещения. – июнь-июль 1860. – Ч. 108. – С. 1-7.
25. *Роенко, С. О.* «Журнал Министерства народного просвещения» – важливе джерело дослідження розвитку шкільної приватної освіти [Електронний ресурс] / С. О. Роенко. – Режим доступу: <http://dspace.udpu.org.ua>. Доступ – 13. 06. 2014 р.
26. *Санкт-Петербургские* высшие женские курсы в 1899-1900 академическом году // Журнал Министерства народного просвещения. – 1901. – Ч. 333. – С. 133-191.
27. *Соловьев, И.* Из прошлого нашей педагогической журналистики / И. Соловьев // Вестник воспитания. – 1915. – № 1. – С. 90-117.
28. *Училища* для образования девиц в Вятской губернии // Журнал Министерства народного просвещения. – 1859. – Ч. 101. – С. 107-108.
29. *Феофанов, А. М.* Журнал Министерства народного просвещения. [Электронный ресурс] / А. М. Феофанов. – Режим доступа: http://www.pravenc.ru/text/Журнал_Министерства_народного_просвещения. Доступ – 13. 06. 2014 г.